Príbeh „nitrianskej školy" a Ľubomír Plesník

Ľubomír Plesník (narodený 7. januára 1957 vo Zvolene) vstúpil do príbehu „nitrianskej školy" v roku 1981, keď krátko potom, ako ukončil štúdium slovenčiny a estetiky na Filozofickej fakulte UK v Bratislave, začal pôsobiť ako interný vedecký pracovník vo Vedeckovýskumnom pracovisku literárnej komunikácie a experimentálnej metodiky Pedagogickej fakulty v Nitre. Toto pracovisko bolo zriadené v roku 1968, aby pod názvom Kabinet literárnej komunikácie začalo poskytovať skupine literárnych vedcov, ktorí sa rok-dva predtým dohodli, že budú spoločne skúmať literárny text v komunikačných súvislostiach, nevyhnutné inštitucionálne zázemie. Začiatkom osemdesiatych rokov sa o členoch tejto skupiny ako o „nitrianskej škole" hovorilo ešte dosť opatrne – skupinové aktivity neboli v tej dobe žiaduce ani vo vedeckom živote. Anton Popovič, jeden z členov tejto skupiny, resp. „školy", však napriek tomu koncom sedemdesiatych rokov uverejnil pod názvom *Komunikačný aspekt v slovenskej literárnej vede* (*Slovenská literatúra*, 1979) prvý sumár výsledkov, dosiahnutých touto skupinou (téma Popovičovho textu je v jeho knihe *Komunikačné projekty literárnej vedy* dourčená podtitulom *Príspevky nitrianskej skupiny*, 1983) a položil tak zrejme základy tej verzie príbehu „nitrianskej školy", ktorú Ľ. Plesník neskôr nazval kanonizovanou. Plesník sa totiž koncom deväťdesiatych rokov sám stal autorom ďalšej, „osobnej" verzie tohto príbehu. Ide o verziu, ktorá bola uverejnená pod názvom *František Miko a príbeh „nitrianskej školy"* v bloku jubilejných glos a statí k osemdesiatym narodeninám prof. Mika, ďalšieho tvorcu „nitrianskej školy" (*Slovenská literatúra*, 2000). Je zaujímavé, že Fedor Matejov a Peter Zajac, ktorí predmetnú Plesníkovu stať zaradili do antológie slovenského štrukturalizmu *Od iniciatívy k tradícii* (Brno, 2005), Plesníkovu verziu neprečítali len ako jubilejnú, príležitostnú bilanciu Mikovej účasti na tomto príbehu, ale aj – s ohľadom na to, že sa v nej vyskytujú problematizujúce momenty – ako všeobecnejšiu skicu k aktuálne diskutovanej semiotike a pragmatike fungovania vedeckých škôl, doktrín a komunít v humanitných vedách. Plesníkova verzia príbehu „nitrianskej školy" sa však dá prečítať ešte aj inak – ako prísna a presná rekapitulácia výsledkov jeho vlastného vedeckého zanietenia a organizačného nasadenia, z ktorých najvýznamnejší je ten, že príbeh „nitrianskej školy", aj vďaka jeho osobnému pričineniu, ostatných pätnásť rokov stále úspešne pokračuje ďalej.

Ľubomír Plesník prevzal na seba zodpovednosť za činnosť nitrianskeho pracoviska v roku 1993, keď sa stal jeho riaditeľom. Následne – už pod názvom Ústav literárnej a umeleckej komunikácie – uskutočnil v jeho štatúte viaceré významné zmeny. Predovšetkým ho pretransformoval z pracoviska orientovaného pôvodne len na výskum na pracovisko výskumno-pedagogické (Ústav literárnej a umeleckej komunikácie sa v roku 1992 stal gestorom štúdia estetiky na Filozofickej fakulte UKF v Nitre) a zároveň rozšíril jeho pôvodný literárnovedný záber komunikačného výskumu umeleckého textu na záber umenovedný (estetika ako študijná disciplína usúvzťažňuje predsa poznatky o jednotlivých umeleckých druhoch a formách). Dnes je s odstupom času zrejmé, že práve prostredníctvom týchto zmien, prijímaných spočiatku aj trocha opatrne, sa mu podarilo uchovať schopnosť pôvodného pracoviska pohotovo reagovať na aktuálne výzvy a trendy vedy či umenia. Zároveň na inej, ako sa zvykne vravieť, vyššej kvalitatívnej

úrovni rozvinul mnohé tendencie, ktoré boli v bádateľskom programe nitrianskeho kabinetu prítomné hádam od počiatku. Myslím tu na ambície skúmať umelecký text v jeho jednotlivých kontextoch (spoločenskom, filozofickom, logickom, psychologickom, lingvistickom, didaktickom a pod.), v jeho rozličných útvaroch a vrstvách (texty umeleckej literatúry a texty ľudovej slovesnosti, texty vysokej a populárnej literatúry, texty domácej a prekladovej literatúry a pod.), ako aj v jednotlivých druhových podobách a žánrových formách (jednotlivé druhy umenia). Konkrétne začiatkom osemdesiatych rokov, teda v úplných počiatkoch Plesníkovej vedeckej dráhy, sa na nitrianskom pracovisku riešila pod vedením A. Popoviča, ktorý bol vtedy aj jeho vedúcim, výskumná úloha zameraná na rozličné aspekty interpretácie a recepcie umeleckého textu. Kolektív riešiteľov tejto úlohy bol nezvyčajne veľký – mal 44 členov. Okrem interných pracovníkov VPLKEM a ich blízkych spolupracovníkov z filologických katedier v ňom boli zapojení aj pracovníci z katedier hudobnej a výtvarnej výchovy, ako aj z katedry psychológie. Dnes už nevedno, čo viedlo A. Popoviča k takejto personálnej a programovej extenzii výskumu – či bolo treba premeniť pracovisko na organizačné centrum vedeckovýskumnej činnosti príbuzných katedier vtedajšej nitrianskej pedagogickej fakulty a vyhnúť sa tak aktuálnym ideologickým tlakom, alebo boli v hre „iba" osobné Popovičove ambície vytvoriť generálnu poetiku umenia. Napokon, na jej motivácii až tak nezáleží, dôležité boli výsledky: vypracovanie *Pojmoslovia hudobnej komunikácie* (1983) a *Pojmoslovia výtvarnej komunikácie* (1991). Projekt *Slovníka psychológie literatúry*, ktorý sa tiež v tej dobe zrodil (1982), sa svojej realizácie nedočkal. Zaujímavé však je, že medzi potenciálnymi tvorcami tohto slovníka figurovalo aj meno Ľ. Plesníka, a to ako garanta i autora hesiel týkajúcich sa psychologických aspektov porozumenia ako zložky procesu recepcie literárneho diela, či inak povedané, ako predpokladu čitateľského zážitku.

Pojem či problém čitateľského zážitku zohral vo vedeckej práci Ľ. Plesníka rozhodujúcu úlohu. Spočiatku – v prípravnej fáze *Slovníka psychológie literatúry*, ktorá bola zároveň aj jeho vlastnou prípravou na svoj osobný výskum zážitkového čítania literárneho diela – zmapoval cesty jeho psychologického výkladu (zážitok ako psychický fenomén). Neskôr sa začal pýtať (aj vrátane samého seba ako zanieteného čitateľa literatúry), prečo literatúra pôsobí na svojich príjemcov príťažlivo a výnimočne a akými prostriedkami to dosahuje. Vtedy začal pracovať aj na prvých pokusoch uchopiť podstatu čitateľského zážitku z hľadiska semiózy a komunikácie, pri ktorých si uvedomil, že štandardná literárna veda sa „čitateľsky privrátenou tvárou textu" nezaoberá, ba že si ani nevypracovala prostriedky, pomocou ktorých by ju bola schopná zvládnuť. V tejto situácii, ako interný vedecký pracovník na nitrianskom pracovisku, celkom prirodzene začal pracovať s výrazovým modelom textu, ktorý dal jeho autor – F. Miko – k dispozícii skupine nitrianskych bádateľov koncom šesťdesiatych rokov, keď rozbiehali výskum textu s cieľom vypracovať efektívnu metódu interpretácie literárneho textu. Hlavným pracovným nástrojom Ľ. Plesníka sa odvtedy stala kategória zážitkovosti výrazu. Zážitkovosť je totiž takou vlastnosťou textu, ktorá spočíva v evokácii konkrétnych životných situácií, príbehov a osudov a je schopná angažovať pri ich riešení a rozvíjaní všetky zložky osobnosti príjemcu, a tak uňho vyvolať zážitkovú odozvu. Za završenie tejto etapy svojho príbehu (príbehu v príbehu „nitrianskej školy") sám Plesník považuje svoju štúdiu *Zážitková báza*

interpretácie umeleckého textu (*Romboid*, 1988). Ide o štúdiu, v ktorej prvýkrát nastolil aj problém vzťahu zážitkového čítania a jeho pojmovej reflexie, ktorého podstata spočíva v otázke, „ako hovoriť o čítanom diele, a pritom nezadusiť zážitok z jeho čítania". Hľadanie odpovede na túto otázku sa stalo leitmotívom jeho výskumnej práce, ku ktorému sa dodnes opakovane vracia.

Ozajstná vedecká práca začala pre Ľ. Plesníka až v druhej polovici osemdesiatych rokov, kedy si porozumel s F. Mikom pri overovaní možného dosahu recepcie, resp. jeho výsledku – čitateľského zážitku, na vysvetľovanie povahy literárneho diela i jeho existencie. Nezávisle na sebe v tom čase obaja dospeli k záveru, že literárne dielo jestvuje len vtedy, keď je čítané, resp. keď sa stáva faktom čitateľovho vedomia. Toto svoje zistenie sformulovali do tézy o recepčnom, resp. funkčnom bytí textu. Nezávisle od seba potom obaja aj s týmto zistením pracovali ďalej; Miko v súlade s ním preformuloval svoju teóriu textu takpovediac do konečnej, už definitívnej podoby (*Aspekty literárneho textu*, 1989). Plesník, ktorý v tejto Mikovej monografii identifikoval konkrétny bádateľský program, začal naopak v jeho duchu dopracúvať koncepciu svojej pragmatickej estetiky textu. Podstatu tejto koncepcie najlepšie vystihuje imperatív nestrácať pri výskume textu zo zreteľa dosah jeho štruktúry na príjemcu ako človeka.

Keďže náš text je nasmerovaný na literárnovedné publikum, treba osobitne upozorniť na skutočnosť, že gros Plesníkovej pragmatickej estetiky textu tvorí recepčná poetika, t. j. recepčný, funkčný výklad jednotlivých vyjadrovacích prostriedkov slovesného umenia, najmä však trópov a figúr. Plesníkovo úsilie o preklenutie rozostupu medzi štandardnými definíciami týchto prostriedkov a ich osobnostne zakúšanou podobou v procese recepcie dokumentujú napríklad štúdie *Vyjadrovacie prostriedky – trópy a figúry* (v kapitolách z literárnej vedy a estetiky *Ako vstupovať do živej kultúry*, 1995) a *Deskriptívna poetika v perspektíve pragmatickej estetiky* (*Estetika*, 1995). Plesník sa však pokúša z hľadiska recepčnej pôsobnosti uchopiť aj morfológiu literárneho diela, jeho tvaroslovie. Napríklad v štúdii *Pragmatika kompozície* (*O interpretácii umeleckého textu 20*, 1999) kompozíciu textu identifikuje ako „pocit" vnášania tvaru do neusporiadanosti, upozorňujúc zároveň na skutočnosť, že pojem kompozície je vychýlený smerom k princípu rovnakosti. Čitateľ tejto štúdie môže byť pritom prekvapený, keď zistí, že princíp rovnakosti Plesník bližšie konkretizuje na pojmoch mandala a mantra. Napriek tomu jeho konkretizácia nie je viazaná na exotické implikácie zvolených pojmov. Rozhodnutie pracovať s týmito pojmami malo iný dôvod: „*privádzajú totiž na myseľ archetypálne pragmatické súvislosti, existenciálny aspekt veci a jej ľudský zmysel (...) a to na rozdiel od zážitkovo vychladnutých označení, implikujúcich len technicko-konštrukčné súvislosti.*" Odkazy na texty východnej kultúry a filozofie v štúdiách Ľ. Plesníka teda nie sú vecou módy, ale prejavom jeho snahy, aby pojmové poznanie bez ujmy na svojej konceptuálnej podstate komunikovalo aj s ostatnými úrovňami bádateľovho sveta či vedomia, ako sú intuícia, zmyslovosť, telesnosť, podvedomie, viera a pod., teda aby bralo ohľad na to, čo tvorí významové okolie vlastného teoretizovania. Z tohto dôvodu sú v Plesníkových textoch v nezvyčajne otvorenej podobe tematizované práve jeho vlastné estetické, ale aj životné zážitky a skúsenosti („*výskum ako osobnostne autentická heuristika*"). Pre lepšiu predstavu o tom, ako si počína, treba aspoň nazrieť do niektorej z jeho monografií. Sú tri:

Pragmatická estetika textu (1995), *Estetika inakosti* (1998) a *Estetika jednakosti* (2001). Variantmi názvov týchto kníh sú aj označenia estetika environmentálnej ohľaduplnosti, estetika výrazovej (významovej) ekológie, estetika nerozlíšeného/ničoty/prázdna/ticha/medzery. V istom zmysle sú to všetko synonymá, avšak každé z týchto označení upozorňuje na iný kontext Plesníkovho riešenia otázok dosahu umeleckého diela na človeka, resp. dosahu teoretického vedenia (o umení) na kvalitu jeho života. Ich spoločným znakom je výraz Plesníkovho vedomého odklonu od všetkých výskumných postupov, ktorých základom je teoretická konštrukcia, re-konštrukcia alebo de-konštrukcia a príklonu k empírii, k ľudskej skúsenostnej múdrosti.

Napriek tomu, že koncepcia pragmatickej estetiky textu Ľ. Plesníka je organicky spätá s komplexom jeho osobných, a preto nepreňosných skúseností, je bádateľsky nezvyčajne produktívna. Stačí zalistovať v nitrianskych zborníkoch *O interpretácii umeleckého textu 16* až *23* a zistíme, že sa v nich, a to najmä zásluhou domácich autorov pôsobiacich v Ústave literárnej a umeleckej komunikácie, skúma recepčná pôsobnosť umeleckého textu aj v rámci štandardných umenovedných disciplín, v ktorých sa skúsenosť s jeho recepciou – na rozdiel od literárnej vedy – nestihla bežne akceptovať (teatrológia, muzikológia, teória vizuálnych umení). Navyše, jednotlivé čísla týchto zborníkov sú monotematické: vo zväzkoch 16 až 18 sa skúmajú také tendencie súčasnej kultúry, ako sú jej brutalizácia, juvenializácia a vizualizácia. Zväzky 19 až 21 sú venované otázkam morfológie umeleckého diela a zväzky 22 až 23 riešia pragmatiku vyjadrovacích prostriedkov umenia. Tematika jednotlivých zborníkov pritom korešponduje s témami jednotlivých výskumných projektov, ktoré boli Plesníkom „postavené" tak, aby poskytovali odpovede na otázky, s ktorými sa stretávajú študenti estetiky nielen pri štúdiu teórie, ale aj priamo vo svojej recepčnej praxi.

V roku 2003 Ľ. Plesník opustil post riaditeľa Ústavu literárnej a umeleckej komunikácie a začal – ako zodpovedný riešiteľ – manažovať riešenie úlohy výskumu a vývoja pod názvom *Civilizačno-kultúrne procesy v transformujúcej sa slovenskej spoločnosti* prierezového štátneho programu *Účasť spoločenských vied na rozvoji spoločnosti*, teda riešenie trojročného projektu, ktorý počtom riešiteľov a objemom pridelených finančných prostriedkov, ako aj dosiahnutými výsledkami nemal v histórii Ústavu literárnej a umeleckej komunikácie zatiaľ obdoby. Pritom sám Plesník pracoval aj ako koordinátor jednej z čiastkových výskumných úloh projektu – úlohy zameranej na reflexiu estetických súvislostí súčasných civilizačných a kultúrnych premien slovenskej spoločnosti. Jej výsledky sú zosumarizované v pripravovanej kolektívnej publikácii pod názvom *Tezaurus estetických výrazových kvalít*. Už samotný titul publikácie napovedá, že je produktom Plesníkovho úsilia o revitalizáciu metodológie, ktorú koncom šesťdesiatych rokov do Nitry priniesol F. Miko.

Profesor PhDr. Ľubomír Plesník, CSc., robí každú svoju prácu s plným osobným nasadením. Vo chvíli, keď oslavuje svoje päťdesiate narodeniny, nevyhnutne regeneruje svoje tvorivé sily. Ako ho však poznáme, istotne už rozmýšľa o úlohách a plánoch, ktorými najbližšie osloví skupinu svojich spolupracovníkov, či – ako tiež hovorieva – svojich druhov v trápení.

Mária Valentová